

VRHUNCI HRVATSKE LEKSIKOGRAFIJE

Pod naslovom *Natuknica i nadnatuknica u frazeološkom rječniku* prigodno sam izlagala 16. XI. 2018. na okruglom stolu „Frazeološki kotač i dalje se vrti ...“ na Filozofskom fakultetu u Zagrebu u povodu odlaska u mirovinu prof. dr. sc. Željke Fink Arsovski, prvoga imena hrvatske frazeologije, frazeologinje koja je odgojila čitavu školu mladih frazeologa. Moje je izlaganje bilo uglavnom popis frazeografskih problema uočenih pri recenziranju više frazeoloških rječnika koje je Željka Fink objavila u suautorstvu. Članak pod istim naslovom, u kojem sam razradila odgovore na postavljena pitanja, objavljen je u *Južnoslovenskom filologu*, LXXVII (2021) 2. Taj sam rad posvetila našoj slavljenci, koja me i potaknula da uronim u čaroban frazeološki svijet i da ga pokušam razumjeti. Budući da ne mogu sama sebe nadmašiti i da ne mogu ništa bolje napisati, a naša slavljenci zaslužuje samo najbolje, znatiželjnike upućujem na taj rad, a ovom ću se prigodom samo kratko osvrnuti na značenje frazeoloških rječnika Željke Fink u hrvatskoj leksikografiji.

Nema sumnje da su Antica Menac i Željka Fink, svaka u svoje vrijeme i na svoj način, bile pokretači izrade frazeoloških rječnika, da su gradile njihove koncepcije, da su rješavale neriješena pitanja, da su imale glavnu riječ u radnim timovima iz čijih su radionica izišli mnogobrojni rječnici, pa ćemo dalje, ne zanemarujući prinose ostalih suautora, govoriti o rječnicima Željke Fink. Da bi se donekle dobila slika njihova mjesta u suvremenoj hrvatskoj leksikografiji, potrebno je barem na nekoliko primjera pokazati leksikografske koncepcije, koje su obično izložene u predgovorima rječnicima, te dati poneku usporedbu obrade u rječnicima, uglavnom suvremenim objasnidbenim jednojezičnicima, s *Hrvatskim frazeološkim rječnikom* (2014) jer su usporedivi zbog toga što su jednojezični.

Već na prvi pogled frazeološki rječnici Željke Fink, a njih je čak desetak, razlikuju se od većine suvremenih hrvatskih rječnika po primjeni novijih jezikoslovnih spoznaja i po rješavanju neriješenih gramatičkih i leksikoloških pitanja. Leksikografija je tradicija, kako je to još Zgusta ustvrdio, a hrvatska je tradicija duga gotovo pola tisućljeća. No, ubrzanim razvojem jezikoslovlja, a posebice razvojem teorije leksikografije, došlo je vrijeme da se leksikografija oslobodi konzervativnosti kao svoga glavnoga obilježja. Frazeološki rječnici Željke Fink odskaku u svakom pogledu od postojećih hrvatskih rječnika. Predgovor i upute za služenje rječnikom s objašnjenjem načela obrade odišu jasnoćom, kratkoćom i jednoznačnošću. Premda se to razumijeva, osobito ako rječnik rade jezikoslovci, nije uvijek tako, npr. nije jasno ni čitatelju jezikoslovcu što su autori drugih hrvatskih rječnika mislili kad su objašnjavali da su u rječniku obrađeni na kraju rječničkih članaka „izričaji“, „frazе“, „stručne i znanstvene sintagme“ ili „sintagmatske veze ili izrazi“ i „sintaktičke sveze i izrazi“ jer se iz toga ne razaznaje što su u rječniku frazemi i koje su zapravo druge višerječne jedinice. Nasuprot toj terminološkoj zbrci, čitatelj frazeoloških rječnika Željke Fink ne treba imati neko posebno jezično znanje da se lako snađe u rječniku, da dozna što je što, a zahtjevniji čitatelj može mnogo toga naučiti već iz uvodnoga dijela. Koncepcija je svakoga rječnika Željke Fink razrađena do najmanjega detalja i nema raskoraka između njezina objašnjenja i obrade u samom rječniku, kao što je u jednom našem velikom jednojezičniku u kojem u

predgovoru stoji da su obrojčani homonimi, a ono u rječniku osim homonima (*list¹*, *list²*) obrojčane su i natuknice koje pripadaju različitim vrstama riječi (*dobro¹* im., *dobro²* pril.), ali i heterofoni (*pas¹*, *pas²*), dakle nehomonimi.

Leksikografsku kvalitetu rječnika Željke Fink podiže ponajprije

1. razrađenost kriterija od grafičkoga oblikovanja do obrade međufrazemskih odnosa i njihova dosljedna primjena

2. ujednačenost obrade strukturno jednakih frazema te u prvom redu izbor nadnatuknice pod kojom će frazem biti obrađen

3. utvrđenost vanjskih i unutrašnjih frazemskih granica

4. nenarušenost semantičke i gramatičke ekvivalentnosti lijeve i desne strane rječnika

5. maksimalna funkcionalnost grafičkih sredstava primjenom različitih tipova slova i zagrada kojima je postignuto prepoznavanje varijantnosti sastavnica, rekcije, fakultativnih sastavnica, semantičko-sintaktičkih ograničenja, pa i pragmatičkih podataka o upotrebi.

Rječnici naše frazeografinje nisu rađeni napametno, što se vidi po priloženim popisima literature i izvora, pa je to svakako novost u odnosu na većinu hrvatskih rječnika. Mnoga rješenja u njima daju im znanstvenu vrijednost jer su plod frazeoloških istraživanja. U kroatističkoj je literaturi dosta prijepora u određivanju identiteta i granica jezičnih jedinica. Nije rijedak slučaj da se ne prepoznaje gramatička i leksička polisemija pa se jedna riječ opisuje u rječniku pod dvjema natuknicama, ili obratno, dvije se riječi opisuju pod jednom natuknicom. Na primjer, ako su u rječniku dvije heterofonske homograme (raznozvučne istoslovnice) natuknice koje se razlikuju naglaskom i značenjem (jedna znači živo, žensku osobu, a druga neživo), tada trebaju imati svaka svoju natuknicu. Stoga je promašaj ako isti rječnik ima dvije natuknice: *pòzòrnica*, *pozòrnica*, a samo jednu *řibarica* (s dva značenja: žena i brod) i *brodàrica* (s jednim značenjem: žena) jer su to jednaki slučajevi kad naglasak ima tvorbenu funkciju. Promašaj je i kad rječnici imaju dvije natuknice mjesto jedne za višeznačnice *bol* i *crvenjenje*, odnosno jednu *bog*, *crnac*, *crkva* za apelativ i onim (*Bog*, *Crnac*, *Crkva*) te jednu (*kàtār*) za dvije riječi (*kàtār*, *kàtār*) različite etimologije i naglasaka bez ijednoga zajedničkoga značenjskoga obilježja, jedna *singulare tantum*, druga s oba gramema kategorije broja. Ima čak i primjera izdvajanja morfološkoga oblika kao nove vrste riječi (nije riječ o primjerima konverzije tipa *doma*, *noću*), npr. *dvije* im. ž., premda je općepoznato da broj *dva* ima kategoriju roda. Čitatelj ne može dokučiti zašto su autori tako postupili jer i broj *jedan* ima kategoriju roda pa *jedna* i *jedno* nisu natuknice. Natuknicu je u jednojezičniku lakše uspostaviti jer uglavnom slijedi gramatičku podjelu riječi na vrste, dok je u frazeološkom rječniku to mnogo teže jer su natuknice frazemi, a u oba je slučaja riječ o određivanju identiteta jezične jedinice, u prvom leksema, a u drugom frazema. Željka Fink sa svojim suautorima odredila je vanjske i unutrašnje granice frazema, što uopće nije bio lak posao jer se često ne može naći rješenje u domaćoj jezikoslovnoj literaturi, osobito u gramatikama i rječnicima, npr. u jednom je rječniku *amo-tamo* prilog, a u drugom frazem, dok gramatike ostavljaju otvoreno pitanje jesu li takve jedinice jedan prilog ili dva korelativna priloga.

Vanjske su granice frazema prema drugim višerječnim jezičnim jedinicama kod Željke Fink točno određene, a da to nije u drugim rječnicima jasno, vidjesmo već po nazivlju iz njihovih predgovora.

Činjenica je da će osnovno pitanje koje se jezične jedinice smatraju frazemima ostati ponekad bez odgovora jer se jezikoslovci neće složiti, na primjer, jesu li fonetske riječi frazemi, mogu li polusloženice biti frazemi, može li jedna riječ biti frazem itd. Stajališta ovise čak i o tome o kojem je jeziku riječ s obzirom na to da se frazemi razlikuju od jezika do jezika. Kad se i razgraniči frazem od drugih višerječnih jedinica, ostaje još jedno preteško pitanje kad je posrijedi jedan, a kad dva (ili više) frazema ako je jednak ili djelomično podudaran sastav frazema. Uvijek će biti različitih mišljenja o tim problemima, ali je važno da se objasni što se pod frazedom u rječniku razumijeva. Upravo to čitatelj može doznati iz uvodnoga dijela frazeoloških rječnika Željke Fink. Dovoljno je pročitati njezin kratki predgovor u *Hrvatsko-slavenskom rječniku poredbenih frazema* pa da bude jasno kako razlikovati poredbeni frazem od poredbe kao stilske figure, koja je struktura poredbenih frazema, kako oni nastaju, kako se formira njihovo značenje, koje podatke daje uspoređivanje poredbenih frazema u devet slavenskih jezika, koje su sličnosti i razlike itd. Samo majstor od zanata može s tako malo riječi toliko mnogo reći.

Unutrašnje granice frazema jednako je teško utvrditi kao i vanjske. Upotrebom različitih tipova slova i zagrada Željka je Fink jednoznačno odredila koji su dijelovi frazema njegove stalne sastavnice, koji su zamjenjivi, koji su fakultativni, a koji ne ulaze u frazem, što je vrlo važno za razumijevanje frazema i za njegovu pravilnu upotrebu u kontekstu. O tome može ovisiti značenje frazema: *izgubiti glavu* 'poginuti', *izgubiti / gubiti glavu* 'zbuniti se / zbunjivati se', *izgubiti / gubiti glavu* (za kim) 'jako se zaljubiti / zaljubljevati (*u koga*)'. Tolika izrazna sličnost, a tolika značenjska razlikost! Iako se često ističe da su frazemi okamenjene jedinice, promjenjivost i zamjenjivost njihovih sastavnica prilično je česta pa pravilno prepoznavanje unutrašnjih granica frazema rješava i jedno od najtežih frazeoloških pitanja: je li svaka zamjena sastavnica samo znak promjenjivosti unutrašnjih granica frazema, njegova varijantnost, ili je zamjenjivost dokaz sinonimnosti frazema, jer o tome ovisi koliko je zapravo frazema. Da bi olakšala čitatelju snalaženje u rječniku, Željka je Fink ujednačila obradu stavljajući u okrugle zagrade sve zamjenjive sastavnice.

Osim dobro razrađenih kriterija za prepoznavanje vanjskih i unutrašnjih granica frazema Željka je Fink hrvatskoj leksikografiji razgraničila međufrazemske i unutarfrazemske značenjske odnose. O tome ovisi hoće li biti dvije natuknice ili jedna, što je najveća dvojba svakoga leksikografa bez obzira na to koju vrstu rječnika radi. Svaki imalo ozbiljan leksikograf mora se zamisliti nad leksičkim (ili frazemskim) značenjskim odnosima i zapitati se: jedna ili dvije natuknice, obrojčati ih ili ne obrojčati, koji je kanonski lik, s tim da frazeolog ima dvostruku dvojbu: kako uspostaviti natuknicu, a kako nadnatuknicu. Iako je teorijski sve jednostavno: kod polisemije je riječ o jednom frazemu s više značenja, kod homonimije o dvama frazemima jednaka izraza i nepodudarna značenja, ali istoga kategorijalnoga značenja, a kod konverzije također je riječ o dvama frazemima jednaka izraza, ali različita kategorijalnoga značenja, praksa pokazuje da autori rječnika znaju zanemariti te činjenice, što dobro ilustrira samo jedan primjer, a njih je više, iz suvremenoga jednojezičnika: 1. *dûg* i 2. *dÿg*. Ta dva leksema nisu ni u kakvu značenjskom odnosu jer se razlikuju i po naglasku i po pripadnosti različitim vrstama riječi pa ih nije trebalo obrojčati kao da su homonimi. Iako ima graničnih slučajeva pa je teško utvrditi koliko je jezičnih jedinica posrijedi, navedeni je primjer vrlo jasan: dvije vrste riječi i dva različita naglaska, a jasno je i da frazemi s množinskim likom tipa *skidati sve bogove*

imaju sastavnicu *bog*, a ne *Bog* kako jednojezičnik bilježi. Upravo je Željka Fink razgraničila u brojnim frazemima te dvije sastavnice. Našlo bi se još dosta primjera obrade da se pokaže koliko su frazeološki rječnici Željke Fink unaprijedili hrvatsku leksikografiju.

Treba istaknuti da u rječnicima Željke Fink nigdje nije narušena gramatička i semantička ekvivalentnost lijeve i desne strane. Premda se razumijeva da su natuknica i njezina definicija metajezično sinonimične i premda u tome ne bi autori jezikoslovci smjeli griješiti, nije rijedak slučaj u hrvatskim objasnidbenicima da je ekvivalentnost narušena pa se u definiciji frazema *gubiti glavu*, među ostalim glagolima, nesvršeni glagol *gubiti* definira svojim svršenim parnjakom *izgubiti* 'izgubiti glavu', ili obratno, da se svršeni definira svojim nesvršenim parnjakom; *načuditi se* 'čuditi se mnogo'.

U odnosu na ostale hrvatske rječnike frazeološki su rječnici Željke Fink napravili ove velike iskorake:

1. Razrađeni su frazeografski kriteriji i dosljedno primijenjeni.

Upravo je dosljednost nasuprot dosljedne nedosljednosti u drugim rječnicima najjači prvi dojam kad se otvore frazeološki rječnici.

2. Višerječnicama (koje su zbog leksikalizacije zapravo leksemi) priznat je status nadnatuknice, npr. *morska medvjedica*.

Tih je nadnatuknica vrlo malo i prvi se put pojavljuju u *Rječniku hrvatskih animalističkih frazema* koji je izrađen u okviru projekta Hrvatske zaklade za znanost *Primjena frazeološke teorije u frazeografiji* voditeljice Željke Fink. Naslov projekta dovoljno govori o tome da su dobri rječnici ogledalo jezikoslovnih teorija.

3. Frazemskim sastavnicama nastalim konverzijom, najčešće poimeničnjem, npr. ČISTA (*imati tri čiste*), MLADI (*dobiti mlade*), priznat je status nadnatuknice, ako zadovoljavaju uvjete da budu nadnatuknice.

Ne samo što je konverzija priznata u uspostavljanju nadnatuknice nego je u obradi frazema prvi put općenito u frazeografiji razgraničena polisemija od konverzije. Konverzija se obrađivala, i još se obrađuje pod polisemijom, ali frazemi jednaka izraza koji imaju različita kategorijalna značenja ne mogu se svesti pod polisemiju jer su dva, a ne jedan frazem jednako kao što je slučaj, primjerice, s poimeničnjem pridjeva kojim se dobivaju dvije riječi jednaka izraza, ali različitih gramatičkih (morfoloških i sintaktičkih) i značenjskih obilježja.

4. Homografija nije frazeografski problem.

U izradi rječnika leksikografi se vrlo često sreću s pitanjem razgraničavanja polisemije i homonimije, polisemije i konverzije te sinonimije i varijantnosti jer o tome ovisi koliko će biti natuknica. U praksi se taj složeni problem sveo uglavnom na rješavanje homografije, za što se u našim rječnicima može naći mnogo primjera. S obzirom na to da se nadnatuknice u frazeološkom rječniku ne akcentiraju, Željka je Fink mogla ići lakšim, formalnim putem pa homografiju riješiti obrojčavanjem nadnatuknica. Kao znanstvenica postupila je jedino ispravno. U *Hrvatskom frazeološkom rječniku* (2014) razgraničeni su dosljedno:

a. homofonski homogrami (istozvučne istoslovnice) koji pripadaju dvjema vrstama riječi imaju označenu vrstu riječi: ZLO (imenica), ZLO (prilog); DOBRO (imenica), DOBRO (prilog)

b. heterofonski heterografi (raznozvučne raznopisnice) koji pripadaju istoj vrsti riječi ili različitoj vrsti imaju obilježen akcent: PÀRA i PÀRA; PRÁVO i PRÁVO

c. homonimi su obročani: BRDO¹, BRDO²; KONAC¹, KONAC²; KRILO¹, KRILO².

Pod sigurnom palicom Željke Fink posljednjih godina *zagrebačka je frazeološka škola* iznjedrila mnoge rječnike koji su dosljedni u primjeni valjanih frazeografskih kriterija te su više nego solidan temelj za preispitivanje primjene znanstvenih spoznaja već pri planiranju izrade rječnika, a osobito u samoj izradi.

Željka je Fink napravila velike pomake u hrvatskoj leksikografiji ne samo vrsnoćom svojih rječnika nego i novim tipovima. Njezini poredbeni rječnici bili su leksikografski izazovni projekti, ali su sad frazeolozima prava riznica „jezičnog, a istodobno i kulturnog bogatstva“, kako autorica završava svoj predgovor *Hrvatsko-slavenskomu rječniku poredbenih frazema*. Mi bismo mogli zaključiti da su rječnici Željke Fink velika frazeografska riznica s mnogo frazeološkoga, leksikografskoga i općenito jezikoslovnoga blaga. Oni su vrhunci suvremene hrvatske leksikografije, ali, usudila bih se reći, i svjetske frazeografije.

<https://www.doi.org/10.17234/9789533790121.06>